

ROZHLEDY A KOMENTÁŘE – COMMENTARIES AND DISCUSSIONS

MAREK PICHA – DAGMAR PICOVÁ

PŘEDSTAVIVOST, POZNÁVACÍ CÍL A PLATÓNOVA JESKYNĚ

Jakub Mácha v recenzi knihy *100 myšlenkových experimentů ve filozofii*¹ věnuje pozornost některým nejasným či nedostatečně zdůvodněným tezím, o které se v našich rozborech opíráme. Dovolíme si na jeho výtky zareagovat, a to tím způsobem, že nejprve jeho námitky stručně představíme a poté se je pokusíme rozptýlit nebo alespoň zmírnit.

Nedostatečné vymezení myšlenkového experimentu

V knize jsme přijali procedurální definici myšlenkových experimentů: rozumíme jimi představování si vedené cílem něco zjistit. Obecně tedy myšlenkové experimenty chápeme jako úlohy, při jejichž zadání je určeno, jakým způsobem se mají řešit. V definici tak neurčujeme, čeho se dané úlohy mají týkat, jaký je jejich obsah či jak jsou složité. Pro někoho může tato definice být až příliš široká. Mezi myšlenkové experimenty totiž řadíme nejen zpracované vědecké scénáře hypotetických událostí, nýbrž i nejběžnější zapojení představivosti při řešení každodenních problémů. Myšlenkovým experimen-

¹ Recenze Jakuba Máchy na knihu autorů M. Picha – D. Pichova, *100 myšlenkových experimentů ve filozofii* (Praha: Dybbuk 2013) byla uveřejněna ve *Studia philosophica* 61, 2014, č. 1, s. 86–88.

tem je tak pro nás třeba i úvaha, kolikrát byste museli zatočit, kdybyste se chtěli dostat k nejbližšímu obchodu s autojeřáby – pokud tento problém řešíte pomocí představivosti a nikoli pomocí skutečné mapy nebo skutečné cesty.

Recenzent nerozporuje volbu naší liberální definice, pozastavuje se však nad příliš neurčitým vymezením představivosti. Ptá se, zda se naše pojetí představivosti blíží prostému vybavování minulé smyslové zkušenosti, nebo zda ho chápat spíše jako tvůrčí proces, ve kterém elementy smyslové zkušenosti nově zpracováváme.

Takto vystavěné dilema považujeme za slepou uličku. Představivost totiž vymezuje se zřetelem k tomu, *co* produkuje, nikoli *jak* to produkuje. Chápeme ji v souladu s knihou *Kdyby chyby*² jako schopnost vyvolávat smyslovou zkušenost s modalitou *m* o objektu *O*, aniž by však v daném okamžiku subjekt smyslově vnímal *O* způsobem *m*. Pokud tedy držíme v centru naší pozornosti například vizuální obraz jablka, aniž bychom se právě na jablko dívali, pak používáme představivost a máme představu jablka. To je vše, co pro naši definici myšlenkových experimentů požadujeme. Je to také vše, co podle nás lze obecně o povaze imaginace v myšlenkových experimentech tvrdit. Zbytek je totiž relativní k experimentátorově osobní zkušenosti. Uvažujme následující příklad: zajímá nás, zda by autojeřáb, který jsme dnes ráno viděli před domem, uzvedl sám sebe. Příklad se rozhodneme řešit pomocí představivosti, nikoli pomocí vyhledání relevantních údajů a výpočtem. Pokud jsme již někdy dřív viděli autojeřáb zvedající druhý srovnatelně velký autojeřáb, zapojení představivosti se v daném případě blíží vybavování minulé zkušenosti. Pokud se ale opíráme třeba pouze o to, že jsme kdysi viděli, jak se autojeřáb převrátil při pokusu zvednout kus betonu, naše představivost musí v takovém případě využívat minulou zkušenost tvůrčím způsobem.

Podle našeho názoru tedy nelze obecně říci, zda se při myšlenkovém experimentování zapojuje představivost spíše kreativní, či spíše vybavovací. Můžeme nanejvýš ukázat, jaká představa je v daném experimentu evokována, jakou manipulaci máme podle zadání provést a jaké další parametry podle předkladatele zohlednit. To a pouze to jsme se pokusili rozkrýt v našich analýzách.

Poznávací cíl a poznávací hodnota

Klíčovou součástí naší definice je motiv, s jakým si člověk situaci představuje. Myšlenkové experimenty, které jsou vždy vedené kognitivním cí-

² Marek Picha, *Kdyby chyby. Epistemologie myšlenkových experimentů*, Olomouc: Nakl. Olomouc 2011, s. 23 an.

lem, tak lze díky tomu odlišit od představování si s cílem vyvolat či ovládnout vlastní emoce nebo třeba od bdělého snění, kterým si krátíme dlouhou chvíli. Zdá se, že Jakub Mácha pochopil tento motiv či cíl, s jakým se do imaginace pouštíme, jako cíl, který musí být dosažen, abychom mohli hovořit o myšlenkovém experimentování. Tak alespoň rozumíme jeho větu: „Pak je ale v sázce epistemická role myšlenkových experimentů, které – všimněme si vymezení výše – mají přinést jisté poznání.“ Pokud je tomu tak, pak jde o nesprávný výklad. Naše vymezení neříká, že myšlenkové experimenty mají přinést jisté poznání; říká pouze, že jimi chceme něco zjistit, bez ohledu na to, zda se to v daném případě skutečně podaří. Dokonce i bez ohledu na to, zda to podle přijaté koncepce epistemické hodnoty myšlenkových experimentů vůbec lze. Naše definice je slučitelná s optimistickou i zcela pesimistickou pozicí. I kdyby všechna naše představování byla natolik nedůvěryhodná, že o ně nelze opřít jediné přesvědčení, na definici myšlenkových experimentů pomocí kognitivního cíle by to nemělo vliv.

Recenzent se dále ptá, mají-li myšlenkové experimenty vůbec nějakou epistemickou hodnotu. Jde o častou výtku směrem k hypotetickým příkladům, neboť mechanismy, které se do vytváření a hodnocení takových příkladů zapojují, jsou nepřehledné a mnohdy dokonce zcela nedostupné pečlivějšímu zkoumání. Obsáhlou diskusi k epistemické hodnotě myšlenkových experimentů lze nalézt v *Kdyby chyby*, v recenzované knize jsme se tomuto tématu vyhnuli s tím, že myšlenkové experimenty trpí všemi neduhy, které postihují případové studie (typicky nereprezentativnost příkladu a arbitrární generalizace). Domníváme se, že stejně jako je v reálných případových studiích mnoho důvodů k obezřetnosti, aniž by to však znehodnotilo případové studie jako takové, je i u hypotetických případových studií neméně důvodů k obezřetnosti, aniž by to znehodnotilo myšlenkové experimenty. Každodenní rozhodování je koneckonců důkazem toho, že usuzování opřené o představivost tvoří páteř našeho zdůvodňování i hodnocení. Důvěryhodnost představivosti patrně klesá se složitostí a neobvyklostí hypotetické situace; to je však skutečnost, která platí pro všechny zdroje přesvědčení a není sama o sobě dostatečným důvodem k odmítnutí všech myšlenkových experimentů.

Jakub Mácha píše, že poznáváme-li myšlenkovým experimentováním pouze to, jak „funguje naše schopnost psychologické asociace“, je to „žalostně málo“. Jak jsme již uvedli, tyto otázky nebyly předmětem naší knihy. Hodnota myšlenkových experimentů totiž nestojí a nepadá s jejich epistemickou hodnotou. Stále je ve hře jejich hodnota didaktická, persuazivní nebo pojmově-analytická. Jinými slovy, myšlenkové experimenty považujeme za pozoruhodné bez ohledu na to, zda jsme ohledně jejich epistemické hodnoty optimističtí či pesimističtí.

K Máchově výtce si však přesto dovolíme krátký komentář. I když nemáme problém s tvrzením, že myšlenkové experimenty odhalují ve skutečnosti pouze něco o našich asociacích,³ nesouhlasíme s tím, že je to „žalostně málo“. Myšlenkové experimentování je činnost, kterou děláme denně a která ve valné většině případů vede ke správným výsledkům. Chcete zjistit, kterou část autojeřábu odmontovat jako první, abyste se dostali až k motoru? Podíváte se, jak jsou součástky navrstvené, a velmi rychle si představíte, jak je postupně odebíráte. Takové vnitřní vizualizace fungují jako usměrňovače, filtry a zesilovače minulé zkušenosti; díky nim dokážeme předjímat výsledky podobných budoucích situací. Zapojení představivosti při relativně jednoduchých úlohách je tak velmi levný a rychlý způsob zkoumání.

Otázkou je, do jaké míry jsou filozofické myšlenkové experimenty srovnatelné s běžnými mentálními manipulacemi. Někteří kritikové, jmenujme třeba Donalda Davidsona či Kathleen Wilkesovou, odmítají brát filozofické myšlenkové experimenty vážně, neboť jsou příliš „přitažené za vlasy“. Popisované situace jsou podle nich natolik odlišné od známých situací, že představivost vlastně nemá co usměrňovat, filtrovat a zesilovat. Místo kvalifikovaného odhadu tak výsledek jen bohapustě hádáme. Na velmi obecné rovině této námítky rozumíme. Některé scénáře se odehrávají v podivných kulisách za použití podivných strojů a podivných monster. Při podrobnějším pohledu nám ale uniká, jak lze cizost scénáře vzhledem k obvyklé zkušenosti posuzovat. Kdy je hypotetická situace už příliš neobvyklá na to, abychom byli jejími kompetentními posuzovateli? Kdy bizarní kulisy překážejí našemu úsudku? Byl by dobrý důvod smést ze stolu Problém drezíny, kdyby místo drezíny po kolejích jezdila futuristická lokomotiva? Je Pětiminutová hypotéza cizí jen proto, že pojednává o vytvoření umělých vzpomínek v *globálním měřítku*? Chceme říci to, že kritikové se soustředí na povrchní odlišnosti, na nezvyklé rekvizity, a využívají je jako laciné záminky pro odmítnutí hypotetických úsudků, aniž by se však sami ve svých úvahách hypotetického usuzování vzdávali.

Zde se vracíme zpět k naší knize. Destilát je nástroj, kterým jsme se pokusili ukázat, že představivost hraje ve filozofických myšlenkových experimentech mnohem menší roli, než se soudí. Velké problémy se objevují na rovině zobecnění a argumentace, nikoli na rovině výsledku představování. Destilací scénářů jsme se snažili myšlenkové experimenty svým způsobem obhájit. Přesněji, chtěli jsme na konkrétních příkladech ukázat, že nedostatky myšlenkových experimentů jsou většinou nedostatky navazující *argumentace*, nikoli nedostatky samotné představivosti. Chtěli jsme pomo-

³ Viz M. Picha, *Kdyby chyby...*, s. 54–66.

cí destilátů ukázat, že výsledky představivosti jsou ve filozofických scénářích často triviálně přijatelné.

Jeskyně

Poměrně výrazně se recenzent vymezuje vůči naší analýze Platónovy Jeskyně. Nejprve přichází s tezí, že i kdyby myšlenkové experimenty nebyly užitečné z epistemologického hlediska, byly by užitečné jako ilustrace či analogie obecnějších filozofických tvrzení. Jak jsme již psali výše, s tímto názorem samozřejmě souhlasíme. Právě proto jsme si dovolili nabídnout soubor experimentů a jejich strukturních analýz, aniž bychom řešili otázku jejich epistemické hodnoty. Poté však Mácha píše následující: „Vždyť Platón přece nepoužil své přirovnání k jeskyni jako prostředek ke zjištění čehokoliv. Platónův mýtus sice splňuje výše uvedená kritéria myšlenkového experimentu. Jedná se však o analogii či alegorii ilustrující Platónovu teorii idejí.“

Zde vidíme potíž. Mácha předpokládá, že jediný text je buď myšlenkovým experimentem, nebo alegorií. My však na Jeskyni ukazujeme, že tyto kategorie jsou slučitelné. Scénář může být míněn alegoricky, může jít o analogii nějaké jiné situace, stále se však může jednat i o myšlenkový experiment.

Netvrdíme, že myšlenkové experimentování je na Jeskyni to *nejdůležitější*. Samozřejmě chápeme, že těžištěm tohoto hypotetického scénáře není odpověď na položenou otázku, nýbrž barvitá ilustrace epistemologických a antropologických důsledků teorie idejí. Tvrdíme však, že v *Ústavě* je alegorie v určitém okamžiku použita jako vstupní konstelace myšlenkového experimentu – experimentu, který jsme v knize destilovali a zobecnili, byť pro Máchu bohužel „zcela nepochopitelně“. Pomůžeme si analogií. Autojeřáb je zkonstruovaný s jiným primárním cílem, než je doprava lidí z místa na místo. Přesto se však lze ptát, jak rychle jezdí, kolik lidí uveze a zda by bylo ekonomické jím jezdit na dovolenou. Jde o stavební stroj, kterým dosáhneme na jinak obtížně dostupná místa, zároveň ale i o motorizovaný dopravní prostředek. Platónova *Jeskyně* je takovou alegorií, která má čtenáři zpřístupnit jinak obtížně dostupné teze, zároveň jde ale i o myšlenkový experiment.

Mácha píše, že naše interpretace *Jeskyně* „zkresluje vyznění celé alegorie“, obzvlášť pokud uvažujeme laického čtenáře. Proti této výtce se můžeme bránit jen obtížně. Není totiž jasné, co takový laický čtenář od naší knihy očekává a s jakým cílem čte pasáž o Jeskyni v knize věnované myšlenkovým experimentům. Pokud knihu chápe jako stručného průvodce filozofií,

ve kterém se dozví, proč si ta která pasáž získala věhlas, pak bude v případě Jeskyně zmaten. Pokud naši knihu chápe jako průvodce po filozofických myšlenkových experimentech, pak si možná s překvapením uvědomí, že i slavná alegorie s jeskyní v určitém bodě slouží jako spekulativní pozadí pro otázku po postavení a recepci filozofa ve společnosti.

Opět se vrátíme k dopravní analogii. Pokud čte laický čtenář tabulku, která srovnává nejvyšší dosažené rychlosti vozidel, a narazí v této tabulce na údaje o autojeřábu, možná bude zmaten, když se dozví, že autojeřáb není výrobcem míněn jako prostředek k závodění. Ovšem tak jako ona tabulka pojednává pouze o tom, co je na vozidlech podstatné z *hlediska jejich rychlosti*, pojednává naše kniha o tom, co je na textech podstatné z *hlediska jejich zjišťování pomocí představitosti*. Naše kniha není průvodce po slavných filozofických pasážích, naše kniha je průvodcem po slavných filozofických myšlenkových experimentech. V případě *Jeskyně* je experiment ukryt v nánosu alegorie, která se proslavila více než experiment samotný. Při psaní jsme si toho byli vědomi; doufali jsme, že si toho budou vědomi i naši čtenáři.

Na závěr ještě dvě poznámky. První se týká Máchova srovnání naší knihy s Cohenovou publikací *Wittgenstein's Beetle and Other Classic Thought Experiments* (2005). Tato kniha pro nás byla jednou z přiznaných inspirací, avšak pouze s ohledem na výběr příkladů. Zajímalo nás, které filozofické myšlenkové experimenty považují za „klasické“ ostatní autoři, mezi jinými i Martin Cohen. Cíl jeho knihy je však zásadně jiný než cíl naší knihy: Cohen na poměrně malém vzorku experimentů předkládá jejich historii, variace, možná řešení, často zprostředkovává polemiku, která se kolem scénáře rozhořela apod. Nepřichází s jednotčím interpretačním klíčem, spíše využívá příkladů k popularizujícím výkladům na jistá témata. Naš záměr byl zcela jiný. Nechtěli jsme zprostředkovávat diskuse *nad* myšlenkovými experimenty, chtěli jsme pro takové diskuse vytvořit dostatečně jasné podloží. Šlo nám primárně o parafrázování experimentu, sekundárně o parafrázování argumentu, do něhož je daný experiment předkladatelem zapojen. Jakub Mácha popisuje naši knihu jako přizpůsobenou rychlému a nenáročnému čtenáři, který „se spokojí se schématy“. Je nám líto, že jsme si vysloužili takové hodnocení. Naším cílem nebylo zjednodušit výklad pro povrchní a překotné čtenáře, našim cílem bylo vypustit z parafrází vše rušivé, tedy „destilovat“ jejich esenci. Schematizací jsme chtěli dosáhnout několika věcí: chtěli jsme usnadnit čtenářovu orientaci v rámci přirozeného textu, chtěli jsme zdůraznit vztahy mezi částmi příkladů i mezi celými příklady, chtěli jsme nabídnout jednoznačnou interpretaci. Cohenova kniha je tak na několika místech rozvedením naší knihy, rozhodně si ale nekonkurujeme.

Poslední poznámka se týká smyslu celého tématu. Mácha se ptá, proč vlastně studovat pasáže filozofických textů, které chápeme jako myšlenkové experimenty. Píše, že na tuto otázku nenašel odpověď v žádné knize. Pokud Máchově otázce rozumíme správně, pak je odpověď snadná. Úvodní studie naší knihy obsahuje kapitolu nazvanou *K čemu je myšlenkový experiment?*, kde píšeme, že myšlenkové experimenty „jsou spojené s obecnějším tvrzením, jehož pravdivost mají v širokém smyslu podporovat“, dále pak, že experimenty jsou cenné zejména proto, že „vyvolávají ‚argumentační tlak‘“. Studium myšlenkových experimentů je důležité stejně, jako je důležité studium argumentů. Experimenty mají persuzivní sílu, vstupují do zdůvodňovacích postupů, jsou předkládány jako důvody pro přijetí nějakého přesvědčení, jsou diskurzivně významné. Stručně řečeno, myšlenkovými experimenty se snažíme jeden druhého přesvědčit. Jako filozofové bychom měli přesvědčovací nástroje znát důkladně.

IMAGINATION, COGNITIVE AIM AND PLATO'S CAVE

In the review of *100 myšlenkových experimentů ve filozofii* (2013) Jakub Máchá raises several questions concerning our approach to thought experiment analysis. We address all of his remarks; particularly, we answer three questions: Which type of imagination do we use in our definition of thought experiments? How is the cognitive aim of thought experiments related to their cognitive value? Is the analysis of Plato's Cave proposed in our book appropriate?

PhDr. Marek Picha, Ph.D. – PhDr. Dagmar Pichová, Ph.D.
Katedra filozofie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno